

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان شناسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان شناسی

**بررسی کاربرد اصطلاحات و ضرب المثل ها در روزنامه همشهری
(رویکردی زبان شناختی و جامعه شناختی)**

استاد راهنما :

دکتر ایران کلباسی

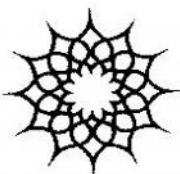
استاد مشاور :

دکتر شهین نعمت زاده

پژوهشگر :

شیدا دانشفر

شهریور ماه ۱۳۸۹

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۸۹/۰۶/۳۱

پایان نامه تحصیلی خانم شیدا دانشفر دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد رشته زبانشناسی همگانی

تحت عنوان:

بررسی کاربرد اصطلاحات و ضرب المثلهای در روزنامه همشهری

(رویکردی زبان شناختی و جامعه شناختی)

را بررسی کردند و پایان نامه با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای پایان نامه، خانم دکتر ایران کلباسی با مرتبه علمی استاد

۲. استاد مشاور پایان نامه، خانم دکتر شهین نعمت زاده با مرتبه علمی استادیار

۳. استاد داور داخل گروه، خانم دکتر آزیتا افراشی با مرتبه علمی استادیار

۴. استاد داور خارج از گروه، آقای دکتر ابوالقاسم رادفر با مرتبه علمی استاد

امضا دبیر

امضا

امضا

امضا

امضای رئیس پژوهشگاه

امضای مدیر گروه

امضای نماینده مدیریت تحصیلات تکمیلی

تقدیم بہ ہماری ہیرا انجم،

از روز آغازی

تا...

روز داوری!

تقدیر

پیشاپیش و بیش از پیش از استاد گرامی‌ام خانم دکتر ایران کلباسی که راهنمایی این پایان‌نامه را پذیرفته و با بذل دقت و درایت، نکات ارزنده‌ای را به اینجانب متذکر گردیدند سپاسگزارم. از خانم دکتر شهین نعمت‌زاده نیز که با صمیمیت و دلسوزی مثال‌زدنی چراغ روشنی را در این مسیر برایم افروختند نیز بسیار ممنون و سپاسگزارم و در همین جا از جناب آقای دکتر یحیی مدرس‌ی و دکتر مصطفی عاصی به خاطر لطف بی‌کرانشان در تذکر و راهنمایی‌های ارزشمند به اینجانب نهایت تشکر را داشته و در پایان مراتب قدردانی خود را از تمامی اساتید محترم پژوهشکده زبان‌شناسی و نیز مسئولان و کتابداران کتابخانه پژوهشگاه اعلام می‌دارم.

تیرماه ۱۳۸۹

دل نوتہ ای بیہ یاد استاد لرامی ام دلتر علی محمد حق تناس؛

عالم عالی مقام ای حق تناس

ای ادیب، ای مہربان، ای سر تناس

زندہ و جاوید نام و یادتان

بر روان پاکتان از ما سپاس

سید اختر

یہت ۸۹

درغ است فرهنگ ایران زمین

مکدر شود از یسار و یمین

بلو سیم و فرس دو چندان لسیم

به نام وطن عشق، یعنی همین!

سید و التقر

خرداو ۸۹

به یاد پدرم؛ برای همه خوبی ها و فداکاری های بی دریغش

با سپاس از مادرم؛ برای همه مهربانی ها و دلگرمی هایش

و

با تشکر از خواهران، برادر و به خصوص همسر و فرزندان عزیزم برای
همه ی حمایت ها و تشویق هایشان

و

بالاخره قدردان و سپاسگزار تمامی آموزگاران، دبیران، استادان و دوستانی
که در طول این سال ها همواره یاور، همدل و همراه من بودند.

چکیده

فصل اول: کلیات طرح تحقیق

۲	۱-۱- تعریف مسئله و موضوع پژوهش
۳	۱-۲- قلمرو پژوهش (زمانی- مکانی- موضوعی)
۴	۱-۳- اهمیت پژوهش و ضرورت انجام آن
۴	۱-۴- اهداف پژوهش
۴	۱-۴-۱- اهداف کلی پژوهش
۴	۱-۴-۲- اهداف خاص پژوهش
۵	۱-۵- کاربردهای پژوهش
۶	۱-۶- نوع و روش اجرای پژوهش
۶	۱-۶-۱- نوع پژوهش
۷	۱-۶-۲- روش اجرای پژوهش
۷	۱-۶-۲-۱- روش جمع آوری اطلاعات
۸	۱-۶-۲-۱- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۸	۱-۷- پرسش های پژوهش
۹	۱-۸- فرضیه های پژوهش
۹	۱-۹- متغیرهای تحقیق
۹	۱-۱۰- ساختار پژوهش
۱۰	۱-۱۱- تعریف واژه ها و اصطلاحات کلیدی در پژوهش

فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع

۱۴	۲-۱- تعریف مفاهیم مرتبط با عنوان پژوهش
۱۴	۲-۱-۱- معرفی اصطلاح در مطالعات ایرانیان
۱۷	۲-۱-۲- معرفی اصطلاح در مطالعات غیرایرانیان
۱۸	۲-۱-۳- معرفی ضرب المثل در مطالعات ایرانیان

۲۱	۴-۱-۲- معرفی ضرب المثل در مطالعات غیرایرانیان .....
۲۲	۵-۱-۲- ویژگی های مشترک میان اصطلاحات و ضرب المثل ها .....
۲۴	۶-۱-۲- ویژگی های ممیز اصطلاحات و ضرب المثل ها .....
۲۶	۲-۲- پیشینه موضوع .....
۲۶	۱-۲-۲- تاریخچه روزنامه .....
۲۶	۱-۱-۲-۲- تاریخچه روزنامه در ایران .....
۲۹	۲-۲-۱-۲- تاریخچه روزنامه در جهان .....
۳۱	۳-۱-۲-۲- مروری کوتاه بر تاریخچه‌ی روزنامه همشهری .....
۳۲	۲-۲-۲- سوابق پژوهش های مرتبط با موضوع پژوهش .....
۳۳	۱-۲-۲-۲- پژوهش های مرتبط با ضرب المثل ها و اصطلاحات .....
۳۶	۲-۲-۲-۲- پژوهش های مرتبط با روزنامه .....

فصل سوم: مباحث نظری

۴۰	۳-۱- مقدمه .....
۴۱	۱-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با زبان شناسی نقش گرا .....
۴۶	۲-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با تحلیل گفتمان(انتقادی) .....
۴۹	۳-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با نظریه کنش گفتار و اصول همکاری .....
۵۳	۴-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با برخی مفاهیم نظریه نسبیت و جبریت "سپیروورف" .....
۵۵	۵-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با نظریه آرمان گرایی .....
۵۷	۶-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با علوم شناختی .....
۵۹	۷-۱-۳- ارتباط اصطلاح و ضرب المثل با برخی مفاهیم و یافته های علوم انسانی و تجربی .....
۶۱	۲-۳- نتیجه گیری .....

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

۶۳	۴-۱- مقدمه .....
۶۵	۲-۴- فهرست کامل اصطلاحات و ضرب المثل های گردآوری شده در این پژوهش .....
۶۵	۱-۲-۴- ضرب المثل ها .....
۷۰	۲-۲-۴- اصطلاحات .....
۷۶	۳-۴- تحلیل داده ها بر اساس سؤالات مطرح شده .....
۷۶	۱-۳-۴- تحلیل داده ها بر اساس پرسش نخست .....

- ۷۷ ..... ۴-۳-۱-۱ نمودار ژانرهای مطبوعاتی
- ۷۸ ..... ۴-۳-۲ تحلیل داده ها بر اساس پرسش دوم
- ۷۸ ..... ۴-۳-۲-۱ بررسی داده ها در ارتباط با فرآیند جایگزینی
- ۷۹ ..... ۴-۳-۲-۱-۱ فهرست داده ها بر اساس وقوع فرآیند جایگزینی در بخشی از ساختار آن ها
- ۸۰ ..... ۴-۳-۲-۲ بررسی داده ها در ارتباط با فرآیند حذف
- ۸۱ ..... ۴-۳-۲-۲-۱ فهرست داده ها بر اساس وقوع فرآیند حذف در بخشی از ساختار آن ها
- ۸۳ ..... ۴-۳-۲-۳ بررسی داده ها در ارتباط با فرآیند اضافه
- ۸۴ ..... ۴-۳-۲-۳-۱ فهرست داده ها بر اساس وقوع فرآیند اضافه در بخشی از ساختار آن ها
- ۸۵ ..... ۴-۳-۲-۴ بررسی داده ها از نظر دیگر تغییرات اعمال شده بر ساختار آن ها
- ۸۶ ..... ۴-۳-۲-۴-۱ فهرست داده ها بر اساس تغییرات مختلف صورتی واقع شده در ساختار آن ها
- ۸۷ ..... ۴-۳-۳ تحلیل داده ها بر اساس پرسش سوم
- ۸۸ ..... ۴-۳-۳-۱ نمودار مقولات ارزشی

فصل پنجم: بحث، تفسیر، استنتاج

- ۹۰ ..... ۵-۱ خلاصه پژوهش
- ۹۱ ..... ۵-۲ ارزیابی فرضیه ها بر اساس نتایج حاصل از تحلیل داده ها
- ۹۱ ..... ۵-۲-۱ ارزیابی فرضیه نخست
- ۹۲ ..... ۵-۲-۲ ارزیابی فرضیه دوم
- ۹۳ ..... ۵-۲-۳ ارزیابی فرضیه سوم
- ۹۴ ..... ۵-۳ بحث و تفسیر موضوع تحقیق
- ۹۷ ..... ۵-۳-۱ معرفی و توصیف اصطلاحات پیشنهادی نگارنده
- ۹۷ ..... ۵-۳-۱-۱ باز تولید حافظه بنیاد
- ۹۷ ..... ۵-۳-۱-۲ نوبرون داد
- ۹۸ ..... ۵-۳-۱-۳ واژ گفته ها
- ۹۹ ..... ۵-۳-۱-۳-۱ سر فصل ویژگی های مشترک میان واژ گفته ها و اصطلاحات و ضرب المثل ها
- ۱۰۰ ..... ۵-۴ اعلام نظر نهائی
- ۱۰۱ ..... ۵-۵ ارائه پیشنهادهایی برای تداوم پژوهش
- ۱۰۴ ..... پیکره‌ی پژوهش
- ۱۰۵ ..... پیوست (۱): اصطلاحات و ضرب المثل ها

- پیوست ۲): واژگفته ها ۱۲۵
- پیوست ۳): بدون شرح ۱۳۵
- واژه نامه فارسی - انگلیسی ۱۳۸
- واژه نامه انگلیسی - فارسی ۱۴۱
- کتابنامه فارسی ۱۴۴
- کتابنامه انگلیسی ۱۵۰
- منابع اینترنتی ۱۵۲

از آن جا که به کارگیری اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها در جوامع گوناگون خصوصاً کشور عزیزمان ایران امری بسیار متداول و مرسوم بوده و در واقع بخش عظیمی از پیکره‌ی زبان‌ها و واژگان بشر را همین مقولات تشکیل داده‌اند. پژوهش حاضر در نظر دارد تا به کارگیری نسبتاً گسترده‌ی آن‌ها را در حوزه‌ی مطبوعات ایران مورد نقد و بررسی قرار داده و میزان کاربرد و تغییرات اعمال شده بر این عناصر و اقلام زبانی را در انواع ژانرهای مطبوعاتی به محک آزمون گذاشته و در حقیقت بدین سان نقش شگفت‌انگیز، مؤثر و بسیار انعطاف‌پذیر این مقولات را در حوزه‌های مختلف فرهنگی، آموزشی، سیاسی، اقتصادی و ... در نظر خوانندگان خصوصاً علاقمندان به حوزه‌ی زبان و زبان‌شناسی روشن تر نماید چرا که موضوع به کارگیری اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها به خصوص به عنوان تیتراژ انواع مقالات به لحاظ کاربردشناختی مورد بررسی چندلنی قرار نگرفته است. لذا این پژوهش در نظر دارد برخلاف مطالعات قبلی انجام شده بر روی اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها که در آن سعی بر تفکیک، تمایز و بازشناسی ویژگی‌های ممیز این اقلام از یکدیگر را داشت فصول و ویژگی‌های مشترک ساختاری و کاربردی آن‌ها را که سبب‌گزینش این اقلام به عنوان تیتراژ و سر مقاله‌های انواع ژانرهای مطبوعاتی می‌گردد در نظر علاقه‌مندان و پژوهشگران این عرصه هر چه بیشتر روشن نماید تا از نتایج حاصل از آن بتوان در حوزه‌های مختلف علوم انسانی به خصوص زبان‌شناسی و شاخه‌های گوناگون مرتبط با آن همچون جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی زبان، تحلیل‌گفتمان (انتقادی) ... و حتی آموزش فارسی به غیر فارسی‌زبانان استفاده نمود.

لازم به ذکر است که واژه "اصطلاح" در پژوهش حاضر مجموعه‌ای نسبتاً گسترده از افعال و ترکیبات اصطلاحی و عبارات زباند (فولکوریک) را شامل می‌گردد که در میان سخنگویان یک جامعه‌ی زبانی (بومی‌زبانان) رایج و آشنا باشد. اصطلاح "ضرب‌المثل" نیز در همان مفهوم اصلی و برداشت عام از آن مدنظر نگارنده می‌باشد.

بدین منظور نگارنده یافته‌های خود را که شامل حدود یکصد^۲ ضرب‌المثل و اصطلاح (تغییر یافته و بدون تغییر) می‌باشد از روزنامه همشهری گردآوری کرده و بر اساس سؤالات و فرضیه‌های پژوهش مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. این یافته‌ها در طی دو دوره‌ی سه ماهه یعنی از اواسط بهمن ماه ۸۷ تا اواخر خرداد ماه ۸۸ و همچنین از اواسط مهرماه ۸۸ تا اواسط دی ماه ۸۸ به صورت تصادفی و غیر مستمر (دو روزنامه در هر هفته) گردآوری شده‌اند.

این پژوهش در مجموع در نظر دارد تا نشان دهد زبان چگونه عناصر و اقلام خاصی را (در اینجا اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها) از حوزه‌ی ادبیات وام گرفته و با استفاده از ابزارهای زبان‌شناختی خاصی چون حذف، اضافه و جایگزینی تغییراتی در آن‌ها ایجاد می‌نماید تا نهایتاً بتواند به اهداف خاصی در حوزه‌ی جامعه‌شناسی دست پیدا کند. این یعنی تعامل سه حوزه مهم علوم انسانی به نامهای ادبیات، زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی.

به کارگیری واژه "مطبوعات" در این پژوهش عمدتاً اشاره به "روزنامه‌ها" در مفهوم عام و در اینجا اشاره به "روزنامه همشهری" در مفهوم خاص داشته و دلایل انتخاب این روزنامه جهت انجام پژوهش در بخش دو فصل دوم آورده شده است.
مجموع داده‌های گردآوری شده ۱۰۳ نمونه بود که برای سهولت در آمارگیری یکصد نمونه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

فصل اول

کلیات طرح تحقیق

۱-۱- تعریف مسئله و موضوع پژوهش

مسئله به هنگام استفاده از هر وسیله و ابزاری، شناخت عناصر تشکیل‌دهنده و تعیین ویژگی‌ها و کارکردهای ظریف و گوناگون آن دستگاه هم به بهره‌وری مناسب و مفید از آن وسیله منجر شده و هم باعث دوام و بقاء عمر خود دستگاه می‌گردد. در مورد دستگاه زبان نیز شناخت دقیق عناصر تشکیل‌دهنده خصوصاً کارکردهای متنوع و پُر شمار ابزارهای راهبردی آن کمک می‌کند تا علاقمندان حوزه زبان و زبان‌شناسی حتی دیگر رشته‌های علوم انسانی بتوانند به بهترین شکل ممکن از این عوامل و عناصر در برنامه ریزی‌های مرتبط با رشته خویش خصوصاً برنامه ریزی‌های زبانی بهره برداری نموده و نهایتاً به دوام و رشد و بالندگی زبان مورد نظر کمک نمایند. یکی از راهبردهای زبان شناختی رایج و شناخته شده در تمامی زبان‌ها بالاخص زبان فارسی حضور و وفور اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها در آن زبان‌ها می‌باشد.

از آن جا که عمده مطالعات و پژوهش‌های انجام شده بر روی این اقلام بیشتر بر پایه‌ی ملاحظات نظری و با رویکردی سنتی و روشی توصیفی انجام پذیرفته است. لذا نقش و کارکردهای متنوع این مقولات به عنوان راهبردهای زبان شناختی و جامعه شناختی مؤثر و کارآمد خصوصاً در حوزه‌ی رسانه‌های جمعی (و در اینجا روزنامه) مورد بررسی چندانی قرار نگرفته است. پژوهش حاضر سعی بر آن دارد با رویکردی جدید و چند بعدی این ویژگی و نقش‌های گوناگون و در عین حال منحصر به فرد را در دستگاه زبان تخمین و تا حد ممکن تبیین نماید. به همین منظور از آراء و نظرات نوین زبان شناسی همچون زبان شناسی نقش گرا و آراء و نظرات مرتبط و منشعب از آن در جهت تنویر و تشخیص بهتر کاربرد این ابزار در حوزه زبان و جامعه استفاده می‌نماید. این رویکرد در نظر دارد برخلاف مطالعات قبلی انجام شده بر روی اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها که در آن سعی بر تفکیک، تمایز و بازشناسی ویژگی‌های ممیز این اقلام از یکدیگر را داشت، فصول و ویژگیهای مشترک ساختاری و کاربردی آن‌ها را که سبب گزینش این اقلام به عنوان تیتراژ و سرمقاله‌های انواع ژانرهای خبری، انتقادی، آموزشی و ... می‌گردد در نظر علاقمندان این عرصه هر چه بیشتر روشن نماید تا همانگونه که ذکر گردید بتوان با بهره‌وری مناسب و آگاهانه تر از این اقلام و عناصر زبان شناختی، به پویایی و پایداری کل نظام زبان نیز کمک نمود چرا که جوامع امروزی در تلاش اند ضمن شناسایی عناصر و عوامل گوناگون مؤثر بر حوزه‌های گوناگون اجتماعی، چگونگی استفاده بهینه از ابزارهای متنوع و مرتبط آن‌ها را نیز در چهارچوب اهداف مورد نظر خود شناخته و به مرحله اجرا گذارند، به عنوان مثال در دنیای تبلیغات بازرگانی موضوع شناختن تأثیرات کاربردی رنگ‌ها، طرح‌ها، فونت‌ها، مقیاس‌ها و ... همگی جزء عواملی هستند که در درک صحیح نقش آن‌ها به تأثیرگذاری حداکثری تبلیغات بر مخاطبان می‌انجامد. همین نکته با ظرافت و در عین حال پیچیدگی بیشتر در مورد کاربرد اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها در مطبوعات و تأثیرات فرهنگی، آموزشی، سیاسی و

^۳ روزنامه در این پژوهش روزنامه همشهری بوده و لازم به ذکر است دلایل انتخاب این روزنامه جهت پژوهش در بخش ۲-۱-۲ آمده است.

... آن نیز کاملاً صدق می‌کند. پژوهش حاضر نیز تلاشی است هر چند کوچک جهت شناختن عوامل مؤثر در کاربرد صحیح این اقلام زبانی به منظور برنامه ریزی و اجرای صحیح آن‌ها در حوزه‌های گوناگون اجتماعی (و در اینجا روزنامه) که امید است این پژوهش بتواند راهگشای مطالعات هر چه علمی تر و گسترده تر در این زمینه‌ها باشد.

۱-۲- قلمرو پژوهش (زمانی- مکانی- موضوعی)

گستره‌ی پژوهش از نظر زمانی فارسی رایج کنونی است. هر چند که بکارگیری اصطلاحات خصوصاً ضرب‌المثل‌ها در حقیقت استفاده از منابع و غنائم نفیس و پربار فرهنگ و ادب پارسی است که از گذشتگان به یادگار مانده است. ولیکن به نظر می‌رسد که از برخورد و تعامل این مقولات با برخی مباحث و عناصر زبانی فارسی رایج امروزی گاه اقلام جدیدی پدید می‌آیند که هر دو نشانه‌ی فارسی کهن ادبی و فارسی امروزی را دارا هستند.

از نظر مکانی نیز از آن‌جا که داده‌ها از روزنامه همشهری خصوصاً ضمیمه‌های گوناگون آن گردآوری گشته است طبعاً گستره‌ی مکانی آن نیز حوزه‌ی ملی (ایران) می‌باشد. هر چند خوانندگان این نشریه از طریق اینترنت و سایر ابزار نیز می‌توانند در سطح جهانی بدین نشریه دسترسی یابند.

و اما از نظر موضوعی کاربرد این مقولات عمدتاً در پنج حوزه اصلی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، علمی و فرهنگی - آموزشی مورد بررسی قرار می‌گیرد.^۴

منظور از حوزه اجتماعی مباحث سخت افزاری مربوط به جامعه مثل ساخت و سازهاست و حوزه فرهنگی، آموزشی مباحث نرم افزاری جامعه همچون برنامه ریزی‌ها و مباحث علمی و آموزشی و... را در بر می‌گیرد.

۳-۱- اهمیت پژوهش و ضرورت انجام آن

متأسفانه با آن که تاکنون مطالعات بسیاری به لحاظ نظری، ساختاری و معنایی در جهت بازشناسی، تدقیق و تمایز میان این دو واژه و نیز سایر عناصر و آرایه‌های زبانی چون تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و ... صورت گرفته ولیکن تا جایی که نگارنده‌ی این متون جستجو کرده موضوع به کارگیری اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها به خصوص به عنوان تیتراژ انواع مقالات در روزنامه‌ها به لحاظ کاربرد شناختی مورد بررسی چندانی قرار نگرفته است که امید است پژوهش مورد نظر بتواند نوری باشد در این عرصه‌ی گسترده و کلان چرا که خصوصاً در عصر و دوره‌ی کنونی ضرورت شناخت و به کارگیری آگاهانه و شایسته‌این غنائم ادبی و فرهنگی به منظور مقابله با انواع تهاجمات فرهنگی و سیاسی، اعتقادی و ... اجتناب ناپذیر بوده و آموزش و گسترش روزافزون این ابزار و آرایه‌ها می‌تواند به پربار شدن نقد، اندیشه، اخلاق و فرهنگ نسل امروز و آینده‌ی کشورمان کمک شایانی نماید.

۴-۱- اهداف پژوهش

اهداف پژوهش حاضر را می‌توان به دو دسته‌ی کلی و جزئی تقسیم بندی نمود.

۱-۴-۱- اهداف کلی پژوهش

هدف کلی از انجام این پژوهش معطوف کردن هر چه بیشتر توجه زبان‌شناسان، جامعه‌شناسان و دیگر دست‌اندرکاران و علاقه‌مندان حوزه‌های ادبی و فرهنگی کشور به کارکردهای متنوع و مؤثر این مقولات در انواع مقالات و یادآوری این نکته است که چگونه این اقلام می‌توانند به عنوان راهبردهای زبان‌شناختی مؤثر و کارآمد بر افکار و اندیشه‌های مردم تأثیرگذار باشند. از سوئی از آن‌جا که بیشتر اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها از منابع دینی، ادبی و فرهنگی غنی کشور عزیزمان سرچشمه گرفته، استفاده بهنگام و بهینه از آن‌ها می‌تواند هم موجب شیوایی و زیبایی متن گشته و هم موجب وحدت، تفاهم و همدلی شده و نهایتاً بر غنای فرهنگ و ادب و اندیشه مردم این مرز و بوم بیفزاید.

۲-۴-۱- اهداف خاص پژوهش

از اهداف خاص نگارنده در اجرای این پژوهش تعیین ویژگی‌های مشترک و خاصی است که این عناصر و اقلام خصوصاً از نقطه نظر کاربردی در حوزه‌ی مطبوعات از خود نشان می‌دهند از جمله:

۱-۴-۲-۱- تعیین و تخمین بسامد بکارگیری اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها در انواع ژانرهای مطبوعاتی.

۲-۲-۴-۱- تخمین و تعیین بسامد وقوع سه فرآیند حذف، اضافه و جایگزینی بر روی ساختار برخی از اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها و دلایل عمده اعمال تغییرات بر روی این اقلام

۳-۲-۴-۱- تعیین، تشخیص و ترتیب ارزش‌های بارز فرهنگی توصیه شده توسط اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها

۴-۲-۴-۱- و از همه مهم تر معرفی و توصیف واژه و اصطلاح پوششی جدیدی به نام "واژ گفته"^۵ به حوزه‌ی زبان و زبان شناسی که به عنوان اقلام و عناصر زبانی انکارناپذیر در زبان و ادب جامعه‌ی زبانی ما جاری و ساری می‌باشند.^۶

۱-۵- کاربردهای پژوهش

۱-۵-۱- دست اندرکاران حوزه مطبوعات خصوصاً روزنامه نگاران و مقاله نویسان می‌توانند با مدنظر قرار دادن ویژگی‌های خاص این عناصر و تخمین و تعیین چگونگی کارکرد و میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر مخاطبان از این راهبردهای زبان‌شناختی در راستای تولیدات فرهنگی خود استفاده بهینه و حداکثری نمایند.

۲-۵-۱- زبان شناسان به خصوص روان شناسان زبان می‌توانند میزان و چگونگی وقوع فرآیندهای خاص زبان‌شناختی چون حذف، اضافه و جایگزینی را از نقطه نظر آراء و مباحث مرتبط با حوزه‌ی علمی خود مورد مطالعه و بررسی قرار داده و به روشنگری‌های خوب و ارزشمندی در جهت بازشناسی کنش زبانی بشر دست یابند.

۳-۵-۱- جامعه شناسان زبان به خصوص تحلیل‌گران گفتمان نیز می‌توانند این مقولات را از نقطه نظر تاریخی، سیاسی، اجتماعی و مخصوصاً محتوایی مورد بررسی و تدقیق قرار داده و با تخمین بسامد وقوع هر یک از این مقولات در انواع ژانرهای مطبوعاتی به تقسیم بندی‌های جالب و نسبتاً روشنی در این زمینه دست پیدا کنند. خصوصاً تحلیل‌گران گفتمان انتقادی با استفاده از ابزار راهبردی رشته‌ی خویش می‌توانند دلایل فرامتنی بکارگیری این اقلام را توسط مقاله نویسان شناسائی نموده و دیدگاه‌های فکری، اعتقادی حتی سیاسی آن‌ها را رمز گشائی کرده و با هدف شناسائی اغراض آنان به راه‌کارهای مناسبی جهت تشخیص و مقابله بهتر دست پیدا کنند.

به طور کلی می‌توان با شناخت هر چه بهتر و بیشتر تأثیرات کاربردی این اقلام بر زبان و جامعه برنامه‌ریزی‌های بهتر و دقیق تری را به منظور استفاده حداکثری و غنی تر کردن روزافزون آن‌ها در حوزه‌های مختلف نشر و نیز سایر رسانه‌های جمعی به مرحله‌ی اجرا گذارد چرا که تأثیرات شگرف بکارگیری ظریف، صحیح، دقیق و مناسب اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها خصوصاً در حوزه‌های فرهنگی و آموزشی بر هیچ کس پوشیده نیست و از آن جا که این مقولات بخش

عظیمی از پیکره‌ی زبان و واژگان ذهنی سخن‌گویان زبان را تشکیل می‌دهند می‌توان در تهیه و تدوین کتب ادبی، آموزشی و ... و خصوصاً کتب آموزش فارسی به غیر فارسی‌زبانان این ابزار و عناصر زبانی را هر چه بیشتر و بهتر مورد توجه و استفاده قرار داد.

۱-۶-۱- نوع و روش اجرای پژوهش

۱-۶-۱-۱- نوع پژوهش:

پژوهش حاضر در اصل تحلیل محتوایی^۷، (تحقیقی - کیفی)^۸ می‌باشد، هر چند در طول اجرای این پژوهش مفاهیم و اصطلاحات زبان‌شناختی جدیدی نیز تعریف و تشریح می‌شود که به این ترتیب می‌توان گفت بخشی از پیکره پژوهش حاضر از نوع "توسعه‌ای"^۹ نیز می‌باشد. در مجموع می‌توان نوع تحقیق حاضر را اکتشافی^{۱۰} نیز دانست چرا که به گفته حافظ نیا (۱۳۸۲: ۳۳) در تحقیقات کیفی محقق می‌تواند از طریق استدلال قیاسی و استقرائی، تمثیل و تشبیه نشانه‌یابی، تجرید، تشخیص تفاوت و تمایز، مقایسه و ... که جملگی به کمک تفکر و تعقل و منطق صورت می‌پذیرد، داده‌های گردآوری شده را ارزیابی و تجزیه و تحلیل نموده و با ذهن مکاشفه‌ای خود نتیجه‌گیری کند. به باور نگارنده اصولاً تعیین نوع دقیق تحقیق در برخی پژوهش‌ها، خصوصاً پژوهش‌های مرتبط با مسائل و موضوعات علوم انسانی گاه دشوار می‌نماید، علت آن نیز با التقاط و تداخل مفاهیم و مباحث موضوع مرتبط بوده و در نتیجه به کارگیری ابزار و عوامل متعدد را جهت تشریح و توصیف بهتر موضوع تحقیق اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.

۱-۶-۲- روش اجرای پژوهش

روش پژوهش حاضر به طور کلی کتابخانه‌ای- اسنادی^{۱۱} می‌باشد، بدین معنی که نخست تعاریف متعددی از اصطلاحات و مفاهیم به کار رفته در این پایان‌نامه از فرهنگ‌ها، کتاب‌ها، پایان‌نامه‌های مرتبط و همچنین برخی سایت‌های اینترنتی استخراج و یا فیش برداری شده و از طرف دیگر تا حد امکان مباحث و نظریه‌های مرتبط با اهداف و چهارچوب نظری تحقیق نیز با همان روش مذکور گردآوری، تلخیص و در فصول مناسب پایان‌نامه به کار رفته است.

⁷ Content analysis

⁸ qualitative

⁹ Developmental, extensive

علی عباس حیاتی، نحوه نگارش پایان‌نامه، ۱۳۸۷: ۲۷.

¹ heuristic

1

¹ Library- documentary method

به طور کلی از آن جا که در تحقیق حاضر تلاش بر آن است که به نتایج کلی دست یابیم از این لحاظ روش تحلیل استقرائی نیز مورد استفاده قرار می گیرد.

۱-۲-۶-۱- روش جمع آوری اطلاعات

داده‌های این پژوهش همانگونه که از عنوان آن پیداست اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های به کار رفته در روزنامه همشهری بوده ولیکن از آن جا که بر روی برخی از این اقلام تغییرات زبان شناختی خاصی چون حذف و جایگزینی صورت پذیرفته است لذا مجموعه این مقولات به دو صورت تغییر یافته و بدون تغییر گردآوری شده‌اند.

تاریخ گردآوری داده‌ها از اواسط بهمن ۸۷ تا اواخر خرداد ۸۸ و نیز از اواسط مهرماه ۸۸ تا اواسط دی ماه ۸۸ به صورت تصادفی و غیر مستمر یعنی هر هفته دو روزنامه می‌باشد که شامل ۲۴ روزنامه برای هر دوره و در مجموع ۴۸ روزنامه می‌گردد.

علت انتخاب این روزنامه جهت انجام پژوهش به سه دلیل اصلی بوده است:

- این روزنامه پر تیراژترین و به عبارتی پر مخاطب ترین روزنامه در بین سایر روزنامه‌های منتشر شده در ایران می‌باشد.
- متغیرهای سن و جنس نیز در این بررسی مدنظر نگارنده بوده و ملاحظه گردید که مخاطبان کثیری از گروه‌های سنی نوجوان، جوان، میانسال، بزرگسال و ... و نیز هر دو متغیر جنسی زن و مرد خوانندگان این نشریه می‌باشند.
- از همه مهم تر تنوع موضوعات این روزنامه که شامل مقالات متنوع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی (خانواده، کودکان) و ... می‌باشد که نسبت به سایر روزنامه‌ها که اکثراً موضوع و جهت خاصی را دنبال می‌کنند. خیلی بیشتر بوده و در نتیجه انتخاب آن را جهت بررسی مورد نظر قابل قبول تر نموده است. همانگونه که ذکر گردید داده‌های تحقیق حاضر در طی دو روزه سه ماهه و به صورت تصادفی و غیرمستمر جمع آوری گردیده است.
- این داده‌ها به طور کلی شامل اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های رایج و آشنا می‌باشد که بیشتر در قالب تیتراژ و عناوین مقالات و اخبار روزنامه همشهری و به صورت تغییر یافته و یا بدون تغییر آورده شده بودند. نمونه‌های مذکور به دو دسته اصلی:
  - ۱- ضرب‌المثل‌ها و ۲- اصطلاحات و عبارات زبانزد (فولکلوریک) تقسیم بندی شده و سپس بر اساس کاربردشان در انواع موضوعات و مقالات روزنامه مذکور به پنج دسته ۱- سیاسی ۲- اقتصادی ۳- علمی ۴- فرهنگی- آموزشی ۵- اجتماعی طبقه بندی شده است.

۲-۶-۱- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

نخست داده‌های گردآوری شده بر اساس میزان کاربردشان در انواع ژانرهای مطبوعاتی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته پس از آن میزان تغییرات اعمال شده بر این اقلام (البته در گونه‌های تغییر یافته) از نقطه نظر سه متغیر، حذف و اضافه و جایگزینی مورد محاسبه و ارزیابی قرار گرفته و سپس ترتیب ارزش‌های بارز فرهنگی توصیه شده توسط این اقلام بررسی و اعلام می‌گردد و نهایتاً نتایج این ارزیابی‌ها به صورت آماری و یا نموداری نشان داده می‌شود. در مجموع روش تجزیه و تحلیل اطلاعات در این پژوهش آماری- استقرائی می‌باشد.

۷-۱- پرسش‌های پژوهش

- ۱-۷-۱- بسامد به کارگیری اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها در انواع ژانرهای مطبوعاتی چگونه می‌باشد؟
- ۱-۷-۲- بسامد به کارگیری سه فرآیند جایگزینی، حذف و اضافه در ساختار این اقلام چگونه می‌باشد؟
- ۱-۷-۳- ارزش‌های بارز فرهنگی توصیه شده توسط این مقولات به چه ترتیب می‌باشد؟

۸-۱- فرضیه‌های پژوهش

- ۱-۸-۱- فرضیه نخست بر این باور است که هر چند اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها قابلیت کاربرد گسترده و آسان در انواع ژانرهای مطبوعاتی را دارند ولیکن به نظر می‌رسد سهم حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی آموزشی در بهره‌برداری حداکثری از این اقلام بیشتر باشد.
- ۱-۸-۲- به نظر می‌رسد فرآیند جایگزینی پربسامدترین و پس از آن به ترتیب فرآیند حذف و اضافه وقوع نسبتاً قابل توجهی داشته و حوزه‌ی اصلی وقوع این فرآیندها نیز حوزه‌ی واژگانی به خصوص واژگان کلیدی (گفتمانی) این مقولات باشد و نتیجه‌این که به نظر می‌رسد بیشترین و مهم‌ترین تغییرات بر روی محور جانشینی اعمال شده باشد.
- ۱-۸-۳- فرضیه سوم تیر توصیه به قیود اخلاقی را بیشتر از سایر موارد در نظر می‌گیرد.

۹-۱- متغیرهای تحقیق

متغیرهای پژوهش حاضر به طور خلاصه بدین ترتیب می‌باشند:

- پنج متغیر در تقسیم بندی انواع ژانرهای مطبوعاتی؛ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، علمی و فرهنگی- آموزشی
- سه متغیر اصلی حذف، اضافه و جایگزینی در حوزه زبان شناسی مرتبط با موضوع پژوهش.
- سه متغیر ارزشی توصیه به خردگرایی، توصیه به قیود اخلاقی و توصیه به سخت کوشی.

۱-۱۰- ساختار پژوهش

پایان نامه حاضر در پنج فصل تهیه و تدوین گشته است. فصل اول آن به کلیات طرح تحقیق از جمله تعریف مسأله، اهمیت، اهداف، نوع پژوهش، فرضیه های پژوهش و ... پرداخته و در فصل دوم نیز روش جمع آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات توضیح داده شده است. فصل سوم با عنوان مروری بر ادبیات موضوع به تعریف مفاهیم مرتبط با مسأله تحقیق، تاریخچه موضوع و بررسی مباحث نظری و تئوری های مرتبط و ... پرداخته و در فصل چهارم داده های این تحقیق که شامل حدود یکصد اصطلاح و ضرب المثل (تغییر یافته و بدون تغییر) بوده از نقطه نظر بسامد وقوع در انواع ژانرهای مطبوعاتی، بسامد وقوع فرآیندهای زبان شناختی حذف، اضافه و جایگزینی در ساختار برخی از این اقلام و نیز ترتیب ارزش های بارز فرهنگی توصیه شده توسط این اقلام مورد بررسی و محاسبه قرار گرفته شده است و سرانجام در فصل پنجم ضمن ارائه بحث و تفسیر داده ها و ارزیابی فرضیه ها نتایج حاصله با استدلالات علمی تأیید و یا تعدیل گشته و نهایتاً موضوع پژوهش با اعلام نظریه نهائی و ارائه پیشنهادهایی به دانشجویان و پژوهشگران آینده درباره تداوم پژوهش به پایان رسید.

۱-۱۱- تعریف واژه ها و اصطلاحات کلیدی در پژوهش

الف) اصطلاح^{۱۳}

گروه های نحوی یا عبارتهائی که به منزله ی واژه و گروه پیش ساخته در زبان به کار می روند، "اصطلاح" نامیده می شوند. "اصطلاح" نوع خاصی از ساختار نحوی است که معنای غیرقابل پیش بینی دارد و نمی توان از معنای تک تک واژه های به کار رفته در ساخت اصطلاح به معنای آن پی برد به عبارت دیگر اصطلاحات، معنای ترکیب ناپذیر دارند. " (شقایق، ۸۶: ۱۸)

ب) ضرب المثل^{۱۴}

"ضرب المثل (مثل سایر) سخنانی کوتاه به نثر یا نظم که بیانگر مفاهیم اخلاقی، اجتماعی پند و اندرز و دستور زندگی است. ضرب المثل که با نام مثل سایر، داستان زد و زبان زد نیز خوانده می شود، ساختاری محکم، روان معنای کنائی و کاربردی عام دارد. بخشی از فرهنگ مردم است که سینه به سینه از نسل به نسل دیگر انتقال یافته است."

پ) روزنامه

نشریه ای که اخبار و وقایع روزانه در آن چاپ شود؛ "روزنامه ظهر"، "روزنامه صبح"^{۱۵}.

ت) مطبوعات

مجموعه آنچه در فاصله های زمانی معین چاپ و منتشر می شود. مانند روزنامه، مجله و مجموعه آثار چاپ شده است.^{۱۶}

^۱ idiom
^۱ Proverb

3
4

فرهنگ زبان فارسی، مؤسسه سروش ۶۹، مؤلف مهشید مشیری.
فرهنگ فارسی امروز، ۷۳، مؤسسه نشر کلمه، غلامحسین صدری افشار.

ث) زبان شناسی نقش گرا^{۱۷}

رویکردی است در زبان شناسی که زبان را ابزاری برای تعامل اجتماعی می داند نه نظامی از قواعد صوری که به صورت مجزا از کاربردشان در ارتباطات مورد توجه قرار می گیرد. این رویکرد هر فرد را موجودی اجتماعی می داند و روش یادگیری و کاربرد زبان برای برقراری ارتباط توسط او را مورد بررسی و مطالعه قرار می دهد.^{۱۸}

ج) نظریه کنش رفتاری (کارگفت)^{۱۹}

این اصطلاح، نخستین بار توسط جی. ال. آستین^{۱۹} استاد دانشگاه آکسفورد و به سال ۱۹۳۰ مطرح گردید. این نگرش به زبان خصوصاً جنبه های گفتاری آن بعدها و به میزان زیادی تحت تأثیر آراء و اندیشه جی. آر. سرل^{۲۰} تعدیل و توسعه یافت. این رویکرد در واقع نقش گفتار را در ارتباط با رفتار گوینده و شنونده در ارتباطات کلامی متقابل مورد بررسی قرار می دهد. مفاهیمی چون معنای گزاره ای، معنای بیانی، کنش لفظی، واداری، ترغیبی، تأثیری و همچنین کنش مستقیم و غیرمستقیم در این نظریه مطرح و مطالعه می گردد.^{۲۱}

چ) اصول همکاری^{۲۲}

مطرح شده توسط اچ. پی. گرایس^{۲۲} بر این باور است که در فرآیند یک ارتباط زبانی، شرکت کنندگان حاضر به منظور ایجاد حداکثر تفاهم میان یکدیگر و کاستن از بروز برخی برداشت های اشتباه با یکدیگر همکاری می کنند. عناوین اصول مطرح شده بدین ترتیب می باشد. اصل همیاری - اصل کمیت - اصل کیفیت - اصل شیوه و اصل رابطه.^{۲۳}

ح) تحلیل انتقادی گفتمان^{۲۴}

نوعی تجزیه و تحلیل کلام است که نسبت به چگونگی کاربرد زبان، موضعی انتقادی اتخاذ می کند و متون و سایر کلام را به قصد شناسایی ایدئولوژی و ارزش های زیربنائی آنها تجزیه و تحلیل می کند. این روش می کوشد از طریق تحلیل طرق کاربرد زبان، علائق و روابط قدرت بافت های اجتماعی - تاریخی را کشف نماید.^{۲۵}

¹ Functional linguistics 7

^{۱۸} فرهنگ توصیفی آموزش زبان و زبان شناسی کاربردی، لانگمن، انتشارات رهنما، ۲۰۰۵.

^{۱۹}Speech act theory

^{۲۰}J.L. Austin

^{۲۱}J.R. Searle

^{۲۲} فرهنگ توصیفی آموزش زبان و زبان شناسی، لانگمن، ۲۰۰۵.

^{۲۳}Co-operative principles

^{۲۴}H.P. Grice

^{۲۵} فرهنگ توصیفی آموزش زبان و زبان شناسی، لانگمن، ۲۰۰۵.

² Critical discourse analysis 6

^{۲۷} فرهنگ توصیفی آموزش زبان و زبان شناسی، لانگمن، ۲۰۰۵.